

СТАН ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ В НАУКОВІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

маріїнській гімназії. Із впевненістю відмічаємо, що наприкінці XIX – на початку XX століття Кам'янець-Подільська маріїнська гімназія займала провідне місце в системі середньої освіти Поділля. Вона стала першою гімназією, в якій навчалися учениці різного походження та віросповідання. За 50 років існування гімназію закінчили майже дві тисячі вихованок, які своєю подальшою діяльністю сприяли розвитку освіти регіону, в тому числі і музичної. Незважаючи на статус мистецьких уроків як необов'язкових, адміністрація навчального закладу усвідомлювала їх важливість для духовного та музично-естетичного розвитку молодого покоління. Свідчення цьому – архівні документи, програми численних концертних виступів, музично-літературних вечорів, що систематизовані згідно проблематиці.

1. Звіт канцелярії відомства Імператриці Марії // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 12. – арк. 20.

2. Звіт за 1908 рік // Хм ОДА. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 353. – арк. 30 – 31.

3. Матеріали по гімназії // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 259. – арк. 183.

4. Навчальні плани Маріїнської гімназії // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 261 – арк. 272.

5. Оплата за навчання // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 160. – арк. 18.

6. Програма літературно-музичного ранку // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 260. – арк. 35.

7. Розподіл навчальних годин // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 367. – арк. 44.

8. Сесак І.В. Освіта на Поділлі: У 2-х ч. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 1999. – Ч. II: Середні навчальні заклади Поділля у другій половині XIX – на початку XX ст. – 184 с.

9. Сесак І.В. З історії Кам'янець-Подільської маріїнської жіночої гімназії (1867 – 1917 рр.) // Освіта, наука, культура на Поділлі. – С. 100 – 103.

10. Учбові програми гімназії // Хм ОДА. – Ф. – 65. – Оп. 1. – Спр. 95. – арк. 84.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2009

УДК 78:82 – 96

Д 44

Галина Дідич, кандидат педагогічних наук, доцент

Микола Гейченко, доцент

кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін
Кіровоградського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка,
заслужений працівник культури України

СТАН ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ В НАУКОВІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті розкривається сутність поняття “музичне сприймання” і стан проблеми музичного сприймання в науковій та методичній літературі.

Ключові слова: музичне сприймання, закономірності, принципи, методи, педагогічне опосередкування, естетичне осягнення музики, творчий розвиток особистості, проблема формування творчого (активного) сприймання музики.

Постановка проблеми. Побудова нової незалежної держави потребує змін безвиключно у всіх сферах людської діяльності.

З огляду на нові вимоги суспільства формуються нові вимоги й шкільної освіти. Реформування загальної середньої освіти відповідно до Закону України “Про загальну середню освіту” передбачає реалізацію принципів гуманізації освіти, методологічну переорієнтацію процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його основних компетенцій [1, 3]. Школа покликана виховувати нову людину,

багатосторонньо розвинену особистість, яка б володіла творчими здібностями, широким кругозором, загальною та художньою культурою.

Відповідно до цього змінюються вимоги і до музично-естетичного виховання учня. Воно повинно спрямовуватись на розвиток самостійної особистості, яка буде здатна творчо підходити до будь-якої праці, самовдосконалюватись і підвищувати свій культурний та інтелектуальний рівень протягом усього життя. І саме музика може бути справжнім помічником у цьому. Тільки вона може стати емоційно-оціночним стержнем, який дозволяє формувати у дитини естетичне

СТАН ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ В НАУКОВІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

сприймання інших видів мистецтва та оточуючого світу, розвивати образне мислення та уяву, естетичну свідомість. Внаслідок цього формування основ музичної культури, а через неї і художньої, і естетичної культури дитини – актуальне завдання сьогодення, яке дозволяє реалізувати можливості музичного мистецтва в процесі становлення особистості. Знайомство з музикою сприяє формуванню естетичного погляду на життя, розвитку художнього смаку, розширенню кругозору, формуванню особистості. Орієнтація сучасної педагогіки на демократизацію, гуманізацію складає сприятливі умови для формування творчої особистості. Розвиток творчої особистості розпочинається з творчого сприймання світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема визначення умов, що забезпечує творчий розвиток особистості засобами слухання музики привертала і привертає увагу багатьох дослідників. Проблеми творчого сприймання музики школярами отримали відбиття у працях педагогів 20-х та 30-х років: О.В. Луначарського, П.П. Блонського, С.Т. Шацького, Б.Л. Яворського, Б.В. Асаф'єва, Н.Л. Брюсова, З. Кодая, К. Орфа. Спираючись на їх досвід, що був збагачений наступним розвитком науки про навчання та виховання дітей, кращі педагоги на чолі з "старійшинами" – В.М. Шацькою, Н.Л. Гродзенською, М.О. Румер, Г.Л. Рошалем продовжували й продовжують теоретично й практично розвивати принцип творчого розвитку дітей і юнацтва.

Опорою у вирішенні проблеми формування музичного сприймання є дослідження, проведені музикознавцями (Б.В. Асаф'єв, О.Г. Костюк, В.М. Максимов, В.В. Медушевський, А.Н. Сохор, О.О. Фабштейн).

Дослідження закономірностей музичного сприймання та його розвиток є одним з найважливіших напрямів в теорії та практиці музичного сприймання.

За останні десятиріччя виділився соціальний напрям досліджень музичного сприймання (А.Н. Сохор, Г. Головінський, І. Лушкевич та ін.). А.Н. Сохор у своїх дослідженнях виділив кілька якісних рівнів, на яких відбувається сприймання музики.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені педагогічним аспектам музичного сприймання (О.О. Апраксина, Ю.Б. Алієв, В.К. Белобородова, Н.Л. Гродзенська, Г.С. Дідич, Д.Б. Кабалецький, В.Д. Остроменський, Т.П. Плєсніна, О.Я. Ростовський, О.П. Рудницька, В.М. Шацька та ін.).

Новий методологічний підхід до проблеми музичного сприймання пов'язаний з дослідженнями О.Г. Костюка, Л.А. Мазеля, В.В. Медушевського, Є.В. Назайкінського та інших, які ґрунтуються на інтонаційній теорії Б.В. Асаф'єва.

Незважаючи на значну кількість опублікованих праць, проблему формування творчого (активного) сприймання музики не можна вважати достатньо вивченою.

Головна мета і завдання, які ми ставили перед собою у цій статті, це – з'ясувати сутність поняття "музичного сприймання", проаналізувати і узагальнити теоретичні дослідження видатних психологів, педагогів, музикознавців, учителів-методистів.

Виклад основного матеріалу. Формування музичного сприймання школярів є провідною проблемою сучасної музичної педагогіки. Вчитель має розвинути чутливість дітей до музики, ввести їх у світ краси й добра, відкрити в музиці животворне джерело людських почуттів і переживань. Великого значення у цьому процесі набуває вміння й цілеспрямована музично-виховна робота вчителя.

Насамперед доцільним є уточнити сутність поняття "музичного сприймання". У науково-методичній літературі різних років воно використовувалося поряд з поняттям "слухання музики", "пояснення музики", "музичний розбір", "відображення музики" тощо. Навіть побіжна характеристика наведених визначень виявляє їх односторонність і неточність. Вони то надмірно розширюють сутність явища ("відображення музики"), то звужують до однієї зі сторін ("музичний розбір").

Поняття "сприймання музики" здебільшого використовується у працях психологів, відображаючи ситуацію, коли сприймання охоплює музику лише як предметний матеріальний процес, як специфічний об'єкт впливу на людину.

В основі формування сприймання лежать психофізичні закономірності, характерні для дитячого сприймання взагалі. Наприклад, музичне сприймання має рефлексивну природу, і здійснюється під впливом об'єктів зовнішнього середовища. Сприймання музики, як і сприймання взагалі, пов'язане з іншими психічними процесами особистості: емоційними переживаннями, мисленням, пам'яттю, уявленням, мовою. Воно обумовлюється рівнем розвитку музично-творчих здібностей сприймаючого, включає його минулий досвід, закріплений в пам'яті у вигляді уявлень та знань про музику.

Поняття "музичне сприймання" означає спрямування сприймання на "осягнення і

СТАН ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ В НАУКОВІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

осмислення тих значень, якими володіє музика як мистецтво, як особлива форма відображення дійсності, як естетичний художній феномен” [1, 91]. Термін “сприймання музики” відповідає широкому колу явищ, до якого входить, зокрема, і музичне сприймання, яке має бути “адекватним музиці як сфері втіленого в музичній матерії ідеально уявного художнього смислу” [1, 92]. Зазначимо, що в спеціальній літературі, особливо минулих років, поняття “сприймання музики” і “музичне сприймання” нерідко розглядаються як синоніми, що слід враховувати вчителю.

Термін “сприймання” має два значення. У першому значенні це образ предмета, що виникає в результаті сприймання, у другому – процес формування цього образу [5, 660]. Ми використовуємо цей термін у другому значенні, як процес формування музичного образу у свідомості слухача.

Музичний образ, подібно будь-якому іншому художньому образу, своїми специфічними засобами узагальнено створює явища дійсності. Для музики цими засобами є система інтонацій, розміщених у чіткій логічній послідовності. На їх основі виникає взаємопов’язаний виклад музичної тканини, тобто теми основного елементу музичного образу в її розробці. Це логічно обумовлене об’єднання музичних символів і є об’єктом сприймання. Під його впливом у суб’єкта виникає музичний образ.

Проблема формування музичного сприймання має глибоку історію. Нагромаджено величезний обсяг теоретичного й емпіричного матеріалу, що привело до виникнення у XX столітті науки про музичне сприймання, яка на сучасному етапі виступає як наука про закономірності процесу формування та функціонування суб’єктивного музичного образу.

Проблема виховання музичного сприймання у школярів не є новою. Вона в тій чи іншій мірі розкривається в ряді робіт, серед яких особливої уваги заслуговують статті Б. Асаф’єва з питань музичного сприймання; книги “Музична освіта в загальноосвітній школі”, “Нариси з історії художнього виховання в школі” О. Апраксіної; “Музичний розвиток дитини” Н. Ветлугіної; “Виховна робота на уроках співу”, “Питання розвитку сприймання музики” (слухання музики) Н. Гродзенської; “Сприймання музики та художня культура слухача” О. Костюка; “Про психологію музичного сприймання” Є. Назайкінського. Значну роль у становленні цієї проблеми відіграли праці Д.Б. Кабалецького, А.Н. Сохора, Б.М. Теплової, В.М. Шацької, а також багатьох інших вітчизняних і зарубіжних учених.

У цих працях розглядаються психологічні, педагогічні та музикознавчі аспекти музичного сприймання, підкреслюється його роль в загальному і музичному розвитку людини, намічається приблизний зміст музичного матеріалу, на якому успішно здійснюється робота в даній області з школярами різних вікових груп, розробляються основні методи з виховання музичного сприймання в школі.

Теорія музичного сприймання була сформована на перетині багатьох наук: естетики, соціології, мистецтвознавства й музикознавства, фізіології, психології, педагогіки тощо. Ідеї цих наук, взаємодіючи в контексті теорії музичного сприймання, плідно впливають на розробку проблем музичної педагогіки. Таким є, наприклад, психологічне вивчення про етапне формування перцептивних образів як процесу розгортання їх внутрішньої “просторової метрики”, ідеї Б.В. Асаф’єва про інтонаційно-процесуальну природу музики, про побудову музичних творів у зв’язку з їх спрямованістю на слухача (В.В. Медушевський), мелодичну активність слуху (О.Г. Костюк) тощо.

Сприймання музики досліджується у багатьох напрямках. Зокрема психофізіологічні дослідження вивчають зафіксовані приладами органічні реакції слухачів на музику або її окремі компоненти (М.П. Білінова, О.М. Гарбузов, І.М. Догель та ін.).

Як зазначав О.Г. Костюк, центральною психологічною ідеєю при дослідженні музичного сприймання є розуміння його як особливої внутрішньої дії [3, 10]. Це спонукає до осмислення і конкретизації на музичному матеріалі сучасної психологічної теорії перцептивної діяльності (О.З. Запорожець, В.П. Зінченко, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов та ін.); дослідження музичного сприймання як саморегульованого процесу, підпорядкованого властивостям об’єкта сприймання (музичного твору) чи процесу; переведення одержаної перцептивної дії із зовнішньої предметною і співучасті в ній “ідеалізованого досвіду суспільної практики” (О.М. Леонтьєв).

В.К. Белобородова, на основі вивчення літературних джерел, даних експериментальних досліджень та практичних спостережень визначили п’ять головних структурних компонентів музичного сприймання, які складають його психологічний механізм: емоційний відгук на музику; музичний слух; мислення; пам’ять; здатність до творчості.

Кожний з названих компонентів є самостійним розділом психології, багатоскладовим поняттям, може вивчатися в різних аспектах. У той же час, всі вони входять до поняття музичного

СТАН ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ В НАУКОВІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

сприймання, як необхідні його складові частини. Сприймання окремих елементів музики (мелодії, ритму, тембру і т. д.) не означає сприймання художнього музичного образу. Для такого сприймання необхідно емоційно-естетична реакція слухача. В той же час, вимагається і активна діяльність мислення (на основі вже складених музичних уявлень та знань про музику) та пам'яті. Внаслідок цього кожен з компонентів музичного сприймання є необхідною діючою частиною процесу музичного сприймання, і не один з них не може бути з нього виключеним без шкоди самого сприймання.

Музикознавчий напрям складають передусім праці Б.В. Асаф'єва, який показав, як закономірності музичного сприймання враховуються композитором, як структура сприймання відбивається на побудові музичного твору. Ця лінія дослідження розвинута у працях Л.А. Мазеля, В.А. Цукермана, Ю.М. Тюліна, В.В. Медушевського та ін.

Ідеї Б.В. Асаф'єва про інтонування як вияв суті в музиці, триєдність музичного мистецтва, в якому нерозривно пов'язані створення, виконання і сприймання, про "живе" спостереження за розвитком музики, методи наведення на сприймання актуальні й нині, стали творчим стимулом для розвитку сучасної музичної педагогіки.

Опорою у вирішенні проблем формування музичного сприймання є дослідження, проведені музикознавцями щодо розкриття суті музичного змісту специфіки музичного мислення, взаємозв'язку соціального й особистісного у процесі музичного сприймання (Б.В. Асаф'єв, О.Г. Костюк, В.М. Максимов, В.В. Медушевський, А.Н. Сохор, О.О. Фарбштейн). Слід також згадати праці, в яких висвітлюється залежність сприймання від рівня музичної культури і слухового досвіду (О.Г. Костюк, Г.І. Панкевич), взаємозв'язок між сприйманням людини та її життєвим досвідом (Є.В. Назайкінський).

Дослідження закономірностей музичного сприймання та його розвиток є одним з найважливіших напрямів в теорії та практиці музичного виховання. До теперішнього часу музикантами-педагогами та психологами накопичені дані, які стосуються специфіки музичного сприймання, закономірностей його формування в процесі ціленаправленого навчання дітей. Впрацях О.О. Апраксіної, В.К. Белобородової та ін. простежуються різні аспекти цього складного виду діяльності, котрі стосуються цілісності та образності музичного сприймання, його зв'язку з відповідними здібностями, вміннями та навичками.

За останні десятиріччя виділився соціологічний напрям досліджень проблем музичного сприймання (А.Н. Сохор, Г. Головінський, І. Лукшин та ін.). І це зрозуміло, адже без вивчення сприймання на соціологічному рівні не можна проникнути в сутність цього явища, оскільки будь-яка людина, сприймаючи музику, діє не лише як біологічна істота, індивідуум у психологічному плані, а й як особистість, тобто як сукупність інтегрованих у ній соціально-значущих рис, набутих у результаті взаємодії з іншими людьми.

Музичне сприймання органічно пов'язане з такими елементами художньо-педагогічного досвіду людства, як естетичний ідеал і художній образ, естетичний смак і художній стиль, естетичне почуття і художнє мислення. Будучи опосередкованим духовним життям людини, воно водночас виступає важливим чинником її художнього, естетичного й духовного збагачення.

А.Н. Сохор у своїх дослідженнях виділив кілька якісних рівнів, на яких відбувається сприймання музики. Один з них – фізіологічний. Сприймаючи музику, людина відчуває під її впливом різні органічні реакції; зміни у частоті дихання, серцебитті, моторних реакціях тощо. Ці реакції зводяться до елементарних відчуттів задоволення чи незадоволення, збудження чи заспокоєння, напруження або розрядки тощо.

На психологічному рівні сприймання ми стикаємося не лише з безпосереднім почуттєвим ефектом від твору, а й з його розумінням впливу музики в цілому. Дослідження психологів показують, що одна й та сама музика сприймається по-різному навіть тими слухачами, які мають подібні індивідуально-психологічні характеристики. Отже, тут стає зрозумілим важливість іншого чинника – музично-слухового та життєвого досвіду слухача, набутого його асоціативного фонду. А це вже не фізіологічний чи психологічний, а соціологічний рівень.

На цьому рівні на перший план виступають особливості не окремих слухачів, а цілих груп, об'єднаних подібним ставленням до музичного мистецтва, більш-менш однаковим досвідом спілкування з ним. Таку приблизну спільність мають, зокрема, й учні відповідного класу загальноосвітньої школи. А.Н. Сохор підкреслював, що соціальна зумовленість сприймання музики виявляється не лише на різних рівнях цього процесу, а й на всіх його стадіях.

Окремий напрям становлять дослідження, присвячені педагогічним аспектам музичного сприймання. У педагогічних дослідженнях накопичено значний обсяг наукового матеріалу про

СТАН ПРОБЛЕМИ МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ В НАУКОВІЙ ТА МЕТОДИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

діагностування і формування музичного сприймання, вікові особливості музичного сприймання, процес розвитку музичних здібностей в онтогенезі, принципи і методи музично-виховної роботи тощо (О.О. Апраксина, Ю.Б. Алієв, В.К. Белобородова, Н.О. Ветлугіна, Н.Л. Гродзенська, Г.С. Дідич, Д.Б. Кабалевський, Л.Г. Коваль, В.Д. Остроменський, Т.П. Плєсніна, О.Я. Ростовський, О.П. Рудницька, В.М. Шацька та ін.).

Аналіз педагогічних досліджень, присвячених проблемі формування музичного сприймання та його впливу на загальний музично-естетичний розвиток особистості показує, як змінювалися підходи вчених залежно від методологічної схеми розуміння природи музичного сприймання. Зокрема, підхід до сприймання як засобу досягнення акустичних якостей і закономірностей музичного твору (М. Рагс, М.О. Гарбузов, О.О. Володін) зумовив відповідне педагогічне спрямування на розвиток у дітей здібностей, безпосередньо пов'язаних з сприйманням акустичних і конструктивних сторін музики. Розуміння сприймання як діяльності, в результаті якої у слухачів формується звуковий образ твору, зумовило орієнтацію педагогів на розвиток музично-слухових уявлень, на засвоєння учнями окремих властивостей музики – звуковисотності, ладу, тембру, динаміки, гармонії тощо (Ю.Б. Алієв, Г.С. Рігіна).

Новий методологічний підхід до проблеми музичного сприймання пов'язаний з дослідженнями О.Г. Костюка, Л.А. Мазеля, В.В. Медушевського, Є.В. Назайкінського та інших, які ґрунтуються на інтонаційній теорії Б.В. Асаф'єва. У ньому закладено важливий методологічний орієнтир музичного виховання, навчити дітей розумінню музики як мистецтва інтонованого змісту, що функціонує в загальній системі естетичних відношень. Вчені виходять з того, що інтонаційна належність музики до певної епохи визначає різноманітні комунікативні можливості музичного мистецтва, звідси логічно випливає підхід до музичного сприймання як художнього спілкування слухача з музикою. У педагогічному аспекті цей підхід визначив увагу до виховання здатності до емоційно-образного сприймання музики з опорою на інтонаційно-образний досвід дітей, розкриття життєвих зв'язків музики.

Аналіз сучасних музично-педагогічних досліджень свідчить про зростання уваги вчених до проблеми формування музичного сприймання школярів. Нагромаджено значний науковий і фактичний матеріал, який безпосередньо чи опосередковано відбиває її різноманітні грані.

Загально-визначеним стало положення про головну роль музичного сприймання для формування усіх видів музичної діяльності й музичної культури в цілому (Є.Б. Абдулін, О.О. Апраксина, Н.О. Ветлугіна, Д.Б. Кабалевський). Встановлена пряма залежність рівня музичної вихованості від розвитку здатності до сприймання, розуміння мови й образів музичного мистецтва.

Педагогічний досвід Д.Б. Кабалевського показує, наскільки важливо своєчасно сформувати в дитини здатність сприймати музику як пісню, танець і марш, а далі – як пісенну, танцювальну, маршову, бо саме таким чином відкривається для неї шлях до світу музики. На пісенний характер сприймання музики як чинник розвитку індивідуальної здатності повноцінного сприймання мелодії вказував О.Г. Костюк.

У сфері дитячого музичного виховання визначальною стала думка про те, що єдність співу-сприймання є природною основою формування в особистості здібностей до виконання і слухання музики (С. Антасова-Букова, Н.О. Ветлугіна, В.К. Белобородова, Р.Т. Зінич, Т.А. Ал'їна, Ю.Є. Юцевич та ін.).

Висновок. Важливою є думка Н.О. Ветлугіної про те, що розвиток музичної сприйнятливості не є наслідком вікового дозрівання людини, а забезпечується цілеспрямованим вихованням, підпорядкованим на різних вікових етапах загальними закономірностями, реалізація яких має відповідати специфіці кожного з цих етапів [1, 240].

Водночас стає зрозумілим, що визначені шляхи досягнення музично-виховної мети не завжди ефективні й дійові, і що проблеми, які при цьому виникають, лежать не стільки у площині практики, скільки в площині теоретичного осмислення процесу музичного сприймання. Зокрема, недостатньо розкриті закономірності, принципи і методи формування музичного сприймання, умови, які забезпечують естетичне досягнення музики, не повністю з'ясований механізм впливу музики на дітей, можливості його педагогічного опосередкування тощо.

1. *Восприятие музыки: Сб. ст. /Ред.-сост. В.М. Максимов. – М.: Музыка, 1980. – С. 91, 92, 240.*
2. *Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи // Освіта. – 2000. – № 38. – С. 3.*
3. *Музыкальное восприятие как предмет комплексного исследования: Сб. ст. /Сост. А.Г. Костюк. – К.: Муз. Украина, 1986. – С. 10.*
4. *Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання. – К., 1997. – 248 с.*
5. *Філософський словник. /За ред. В.І. Шинкарука. – К.: УРЕ, 1986. – С. 660.*

Стаття надійшла до редакції 24.03.2009